

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Զարգացման փուլերը եվ մակարդակը

Մարդու տնտեսական գործունեությունն այժմ բազմաբնույթ է, այսինքն՝ ներառում է մի շարք բնագավառներ: Տնտեսական գործունեության գերնպաստակը մարդկանց նյութական և հոգևոր պահանջմունքների բավարարումն է:

Յուրաքանչյուր երկրում դարերի ընթացքում (պատմականորեն) ձևավորվում է մարդկանց գործունեության բնագավառների յուրահատուկ համակարգ («հավաքածու»), որը պայմանավորված է տվյալ երկրի բնական պայմաններով ու ռեսուրսներով, ինչպես նաև աշխարհագրական դիրքով, աշխատանքային ռեսուրսների մասնագիտական հմտություններով և այլ գործոններով:

Տվյալ երկրում մարդկային գործունեության բնագավառների պատմականորեն ձևավորված համակարգը կոչվում է ազգային տնտեսություն:

Ժամանակի ընթացքում ազգային տնտեսությունները կրում են *և՛ քանակական, և՛ որակական* փոփոխություններ: **Քանակական փոփոխությունը** երկրի արտադրության և ծառայությունների ծավալի մեծացումը կամ փոքրացումն է, իսկ **որակական փոփոխությունը** տնտեսության ճյուղային կառուցվածքի փոփոխությունն է, այսինքն՝ առանձին ճյուղերի մասնաբաժինների փոփոխությունը՝ դրանցից յուրաքանչյուրի աճի արագացման կամ դանդաղեցման հետևանքով, ինչպես նաև՝ կառուցվածքի բարդացումը՝ նոր ճյուղերի ձևավորման հետևանքով: Փոփոխությունների գործընթացը տարբեր երկրներում ընթանում է տարբեր արագությամբ, և այդ պատճառով աշխարհի բոլոր երկրների ազգային տնտեսությունները հայտնվում են «տնտեսական հասունության» զանազան աստիճաններում՝ **փուլերում**:

Ամենավաղ ժամանակներում բոլոր երկրների տնտեսության հիմքը **գյուղատնտեսությունն** էր: Երկրի տնտեսական (հասարակական) զարգացման այդ փուլն անվանվում է **գյուղատնտեսական (ագրարային)**, իսկ արդյունաբերության առնչությամբ՝ **մինչարդյունաբերական**:

Թեպետ ներկայումս աշխարհի երկրների մեծ մասն արդեն թևակոխել է տնտեսական զարգացման բարձր փուլեր, բայց կան երկրներ, որոնց տնտեսությունը դեռևս մինչարդյունաբերական փուլում է: Դրանք նախկին գաղութային այն երկրներն են, որոնք չունեն արդյունաբերական բուռն զարգացման հնարավորություններ: Այդ երկրների համախառն ազգային եկամտի՝ մեջ մեծ է գյուղատնտեսության բաժինը՝ կազմելով 30–45%, իսկ Սոմալիում՝ նույնիսկ 65% (գծապատկեր 20):

Տնտեսական զարգացման միջին մակարդակն **արդյունաբերական**՝ ինդուստրիալ փուլն է, որը բնորոշ է որոշ զարգացած երկրների (օրինակ՝ Բրազիլիային), ինչպես նաև՝ նախկին սոցիալիստական (անցումային տնտեսությամբ) երկրներին: Դրանց տնտեսության առաջատար ճյուղը *մշակող արդյունաբերությունն* է (գծապատկեր 20):

Վերջին տասնամյակներում արդյունաբերական երկրների թիվն աստիճանաբար ավելանում է²:

Տնտեսական զարգացման ամենաբարձր աստիճանի վրա են **հետարդյունաբերական երկրները**: Այդ երկրներում արդյունաբերությունն ու գյուղատնտեսությունն առավել չափով են մեքենայացված, ավտոմատացված, էլեկտրոնացված, ինչի հետևանքով ազատված աշխատուժն իր ներդրումն է գտնում *սպասարկման ոլորտում*: **Համախառն ներքին արդյունքի** (ՀՆԱ) մեջ

1 Համախառն ազգային եկամուտը՝ ՀԱԵ, բնակչության սպառած ապրանքների ու ծառայությունների արժեքն է (առանց հումքի, նյութերի, վառելիքի ծախսերի):

2 Որոշ ժամանակ առաջ այդ երկրներին ավելացել են «նոր ինդուստրիալ երկրներ» (Կորեայի Հանրապետությունը, Հոնկոնգը, Թայվանը և Սինգապուրը), իսկ վերջերս նաև՝ «երկրորդ սերնդի» կամ «երկրորդ ալիքի» նոր ինդուստրիալ երկրները (օրինակ՝ Բրազիլիան, Մեքսիկան, Մալայզիան, Թուրքիան):

սպասարկման ոլորտի ճյուղերի բաժինը հասնում և նույնիսկ գերազանցում է 50%-ը:

Հետարդյունաբերական երկրների արդյունաբերության մեջ գերակշռում է *մշակող*, հատկապես **գիտատեխնիկական առաջընթաց** ապահովող ճյուղերի՝ էլեկտրոնային և ավիահրթիռատիեզերական մեքենաշինության, ատոմային էներգիայի, քիմիական համալիրի նորագույն ճյուղերի բաժինը:

Ազգային տնտեսությունների զարգացման մակարդակը

Ավանդաբար ընդունված է եղել երկրի տնտեսական զարգացման մակարդակը բնութագրող համընդհանուր ցուցանիշ համարել բնակչության մեկ շնչին հասնող տարեկան **համախառն ներքին արդյունքը** (ՀՆԱ): Սակայն ներկայումս այդ ցուցանիշն այլևս համակողմանիորեն չի արտահայտում երկրի ընդհանուր զարգացման մակարդակը, քանի որ վերջին տասնամյակներում նավթ արտահանող որոշ երկրներում ՀՆԱ-ն գերազանցել է իրականում զարգացած երկրներինը: Չնայած այս փաստին՝ ամենևին չի կարելի դրանից հետևություն անել, թե իբր օրինակ՝ Քաթարն ավելի զարգացած երկիր է, քան Ֆրանսիան, Իտալիան կամ Իսպանիան: Մեկ շնչի հաշվով մեծ ՀՆԱ-ն Քաթարում ստացվում է նավթային պաշարների շահագործման շնորհիվ, որոնք բնության «ընծա» են և ոչ թե իրական զարգացման արդյունք հանդիսացող այնպիսի ճյուղերում, ինչպիսիք են, օրինակ՝ ավտոմոբիլաշինությունն ու ինքնաթիռաշինությունը Ֆրանսիայում:

Այժմ երկրների ընդհանուր զարգացման մակարդակի գնահատման ցուցանիշում մարդկանց **ֆինանսական բարեկեցության** հետ միաժամանակ հաշվարկում են նաև նրանց **կյանքի տևողությունը** և **գրագիտության աստիճանը** («կյանքի որակը»): Այդ բոլոր ցուցանիշները բնութագրում են *մարդկային զարգացման համաթիվը*: Այս առումով աշխարհի ամենազարգացած երկրներից են Նորվեգիան, Շվեդիան, Ավստրալիան: Հայաստանի Հանրապետությունը վերջին տարիներին 80-րդ տեղում է:

Տնտեսության ճյուղային և տարածքային կառուցվածքը

Ազգային, առավել ևս՝ համաշխարհային տնտեսությունը բարդ համակարգ է, որը կարելի է ուսումնասիրել ճյուղային, սոցիալական, տարածքային կամ տեխնոլոգիական կառուցվածքի տեսանկյունից: Տնտեսական և սոցիալական աշխարհագրության համար առավել հետաքրքիր է **տնտեսության ճյուղային և տարածքային կառուցվածքի** ուսումնասիրությունը:

Նյութական արտադրության ոլորտում ներգրավվում են այն ճյուղերը, որոնց գործունեության արդյունքը *նյութական* է (օրինակ՝ մեքենա, կոշիկ, ցորեն և այլն): Նյութական արտադրության ոլորտի ճյուղերն են արդյունաբերությունը, գյուղատնտեսությունը, բեռնատար տրանսպորտը, շինարարությունը, արդյունաբերությանը սպասարկող կապը (արդյունաբերական կապը) (գծապատկեր 21):

Ոչ արտադրական ոլորտի ճյուղերի գործունեության արդյունքը բնակչությանը մատուցվող բազմաբնույթ *ծառայություններն* են: Այդ ծառայություններից են բնակչությանը սպասարկող կապը, ուղևորատար տրանսպորտը, առողջապահությունը, կրթությունը, սոցիալական ապահովությունը, մշակույթը, գիտությունը, կառավարումը և համանման այլ գործունեություններ:

Տնտեսության տարածքային կառուցվածքը

Ազգային (նաև համաշխարհային) տնտեսությունը համակողմանիորեն բնութագրելու համար բավարար չէ միայն *ճյուղային կառուցվածքի* ուսումնասիրությունը: Դրա հետ մեկտեղ՝ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նաև տնտեսության **տարածքային կառուցվածքը**: Վերջինս մեկ ամբողջություն հանդիսացող տնտեսության բաժանումն է փոխադարձաբար միմյանց հետ կապված մասնագիտացված տարածքային մասերի: Դրանցից են տնտեսական շրջաններն ու տնտեսական գոտիները, արդյունաբերական շրջանները, քաղաքային ագլոմերացիաները, տրանսպորտային հիմնական մայրուղիները, բնակչության հանգստի և զբոսաշրջության գոտիները:

Պետությունների վարած տնտեսական քաղաքականության շնորհիվ՝ ժամանակի ընթացքում երկրի տնտեսության տարածքային կառուցվածքը, ճյուղային կառուցվածքի նման ևս փոփոխվում է: Հասկանալի է, որ դրանով հանդերձ փոփոխվում է նաև տնտեսության տարածքային կառուցվածքը:

Զարգացած երկրների տնտեսության տարածքային կառուցվածքն ավելի «հասուն» է, քան նոր զարգացող երկրներինը: Չնայած այդ հանգամանքին՝ զարգացած երկրներում էլ գոյություն ունեն տարածքային կառուցվածքի տարբերություններ: Դրանք պայմանավորված են բնական պայմանների բազմազանությամբ, բնական ռեսուրսների անհավասարաչափ տարածքային բաշխմամբ, բնակչության անհավասարաչափ տարաբնակեցմամբ, տնտեսական յուրացման վաղեմությամբ և այլ պատճառներով:

Մեծ տարածք և բազմազան բնական պայմաններ ունեցող զարգացած երկրներում էլ կարելի է հանդիպել բարձր զարգացած շրջանների, արդյունաբերական շրջանների, գյուղատնտեսական շրջանների, նոր յուրացվող շրջանների և դրանց կողքին՝ թույլ զարգացած ծայրամասային շրջանների:

Բարձր զարգացած շրջաններից են, օրինակ, Կալիֆորնիան՝ ԱՄՆ-ում, Իտալիայի հյուսիսը, Հռենոս-Ռուրի շրջանը՝ Գերմանիայում: **Արդյունաբերական շրջաններից** են, օրինակ, Դոնբասը՝ Ուկրաինայում և Ռուսաստանում, Ուրալը՝ Ռուսաստանում: **Գյուղատնտեսական շրջաններից** են, օրինակ, Սիցիլիան՝ Իտալիայում, Պոմերանիան՝ Գեմանիայում: **Նոր յուրացվող շրջաններից** են՝ Ամազոնիան՝ Բրազիլիայում, Ալյասկան՝ ԱՄՆում, Սիբիրը՝ Ռուսաստանում: **Թույլ զարգացած ծայրամասային շրջաններից** է, օրինակ, Ռուսաստանի հյուսիս-արևելքը:

Յուրաքանչյուր երկրի ազգային տնտեսության տարածքային կառուցվածքում «հրամանատարական» դեր է կատարում պետության **խոշորագույն քաղաքը**, որն առավել հաճախ երկրի **մայրաքաղաքը** կամ **գլխավոր նավահանգիստն** է: Իսկ համաշխարհային տնտեսության տարածքային կառուցվածքում «հրամանատարական» դեր են կատարում ԱՄՆ-ը, Արևմտյան Եվրոպայի երկրները, Ճապոնիան և դրանց որոշ խոշորագույն քաղաքները: